

Bernd Kappelhoff, *Absolutistisches Regiment oder Standeherrschaft? Landesherr und Landstande in Ostfriesland im ersten Drittel des 18. Jahrhunderts* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Niedersachsen, XXIV; Untersuchungen zur Standege-schichte Niedersachsens, IV; Hildesheim: Verlag A. Lax, 1982, vii + 486 blz., ISBN 37 848 2524 9).

De Duitse historiografie heeft de territoriale landstanden veelal met *dédain* behandeld: men zag er verouderde instellingen in, die de krachtige landsheer alleen maar hinderden bij zijn opdracht een moderne staat te scheppen. Tegen dit anachronistische perspectief van Hartung en anderen neemt Kappelhoff terecht stelling. In het voetspoor van Hintze, Carsten en Oestreich benadrukt hij de positieve functie van de territoriale standenvergaderingen als voorvechters van oude vrijheden. De functie van de standen als handhavers van representatieve noties tegenover de absolutistische tendensen van de landsheerlijke politiek is een paar jaar geleden nog eens duidelijk in het licht gesteld in een door Karl Bosl uitgegeven bundel, *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der standischen Repräsentation* (Berlijn, 1977).

De *Landschaft* Oost-Friesland is een dankbaar object om de negatieve of positieve waardering voor de houding van de standenvergaderingen aan te toetsen. Anders dan zijn voorganger Hinrichs, 'Die ostfriesischen Landstande und der preussische Staat 1744' *Jahrbuch... Emden* (1927) ziet Kappelhoff die standen niet slechts als plagerig vertragende factoren in de progressieve politiek van de landsheren. Zijn studie richt zich op de eerste decennia van de achttiende eeuw, de periode voorafgaand aan de Pruisische erfopvolging (1744), waarin de Oostfrieze standen in een hooglopend conflict geraakten met hun landsheer, wiens politiek met vaste hand werd uitgevoerd door de kanselier Enno-Rudolph Brenneysen.

In het systematische inleidende deel trekt Kappelhoff de hoofdlijnen van de socio-politieke geschiedenis van Oost-Friesland sinds de zestiende eeuw. Door bemiddeling van de Nederlandse Staten-Generaal werd in 1595 het verdrag van Delfzijl gesloten, waarbij een einde kwam aan de 'Emder revolutie'. De stad van Althusius verzekerde zich van een preponderante positie die bij latere verdragen en keizerlijke resoluties werd bekrachtigd. Aan het begin van de zeventiende eeuw hadden de Oostfrieze standen hun positie tegenover de pretenties van hun landsheren - sinds 1464 uit het 'huis' Cirksena - weten te versterken: er werd een hofgerecht ingesteld; de belastinginning en -administratie werden in handen gelegd van een college van administrateurs dat werd samengesteld uit twee vertegenwoordigers van elk der drie standen, met als zetel Emden; diensten van de boeren mochten niet worden vermeerderd; de standen zouden in Emden een garnizoen van 600 tot 700 man onderhouden. De Staten-Generaal mochten een garnizoen in Leerort leggen. Zij garandeerden de landsverdragen. Hun rol was zo groot dat men Oost-Friesland wel karakteriseerde als een protectoraat van de Staten-Generaal.

Kappelhoff beschouwt de interne spalting van Oost-Friesland in een 'Marsch'- en 'Geest'-land, een gereformeerd en een luthers bevolkingsdeel (overeenkomend met zelfbewust en gezagsgetrouw, renitent en gehoorzaam, rijk en arm) als een belangrijke vormende kracht in de Oostfrieze geschiedenis. De standenvergaderingen zelf werden samengesteld uit vertegenwoordigers van de steden Emden, Norden en Aurich; de ridderschap had door uitsterven van geslachten en sinds de aankoop van stemhebbend goed door stellingen, weinig kracht meer. Opmerkelijk is dat in Oost-Friesland ook de derde of huismansstand berechtigd was tot de landdag. De auteur heeft nagegaan welke de achtergronden waren van de boeren die aan het begin van de achttiende eeuw in Marsch en Geest

RECENSIES

landdaggerechtigd waren, hoe groot hun gegoedheid was enz. Naar zijn mening werden het 'standische Bewusstsein' en het besef van de Friese vrijheid (door Ubbo Emmius historisch-theoretisch gefundeerd) aan het einde van de zeventiende eeuw mede levend gehouden door de relatief hoge frequentie van het bezoek aan de landdagen. Velen bleken zeer goed op de hoogte met de inhoud der vroegere constitutionele 'accorden'. Voorstellingen in termen van een verdrag tussen landsheer en standen en van een *mutua obligatio* waren springlevend (57).

Stof voor conflict tussen beide partijen lag er omstreeks 1700 in ruime mate: de aanwezigheid van vreemde troepen (Nederlandse; Brandenburgse; een keizerlijk garnizoen); het feit dat de standen quasi een eigen buitenlandse politiek voerden; de competentie van het door de standen beschermde hofgericht dat zij als een barrière tegen landsheerlijk ke centralistische willekeur zagen; het feit dat de standen de proceskosten op zich namen voor processen van personen die zich in rechte tegen grafelijke inbreuken op hun privileges meenden te verdedigen; de zeer zelfstandige positie en het eigengereide optreden van de stad Emden was een steen des aanstoots voor elke naar centralisatie strevende landsheer. Dat wil overigens nog niet zeggen dat de landstanden als één blok optraden. De al genoemde spalt deed de standen met verdeelde loyaliteit tegenover landsheer en keizer staan.

De hoofdmoot van Kappelhoffs studie wordt uitgemaakt door een zeer gedetailleerde analyse van de aard en het verloop der geschillen die ontstonden naar aanleiding van de reacties op de stapsgewijze voortgezette krachtige pogingen van kanselier Brenneysen de autonomie der landstanden te beknotten. De graaf vond daarbij veelal de centrale instellingen in Wenen aan zijn zijde. Niet slechts de juridische en diplomatieke steekspelen worden minutieus beschreven, ook handelende personen aan de kant van de landstanden probeert de schrijver reliëf te geven door hun regionale en particuliere economische situatie mede in zijn beschouwingen te betrekken.

Kappelhoff heeft een veelzijdig boek gecomponeerd, dat is gebaseerd op de relevante literatuur en op een schat van her en der verspreid archiefmateriaal. Niet alleen heeft hij zijn voornaamste these over de positief te waardenen vormende kracht van de Oostfriese landstanden aannemelijk weten te maken, hij biedt intussen diverse aardige doorkijken naar de politieke keukens in Wenen, Groningen en Den Haag. Het was weer één van de tragikomische listen der geschiedenis dat de standen aan het begin van de jaren dertig toch maar een Pyrrhus-overwinning behaalden. Immers, vanaf 1744 vonden zij in de Pruisische landsheer een centralist van onstuitbaar kaliber.

A.H. Huussen jr.

Frank Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (Dissertatie Leiden; 2 dln., Leiden: verkrijgbaar bij de auteur, 4e Binnenvestgracht 36, Leiden, 1982, ix + 653 blz., f70,—, ISBN 90 900 0094 1).

Meilink-Roelofsz heeft er herhaaldelijk met nadruk op gewezen dat het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in het ARA een schat aan gegevens bevat voor sociaal-historisch onderzoek over de dienaren van de compagnie in de Oost. Haar leerling Lequin volgde deze aanwijzing en liet zich niet afschrikken door de omvang van de personeelsadministratie van de VOC. Hij raakte in de ban van deze stukken, ging ze systematisch te lijf en haalde er gegevens uit die met de computer bewerkt konden worden.